

HET HOF VAN BARMHARTIGHEID
Over een geobjectiveerd aansprakelijkheidsrecht
Een toepassing in het verkeersrecht¹

Elke van de Walle

Onder wetenschappelijke begeleiding van Prof. Dr. R. Fouqué
--

De wereld roept om rechtvaardigheid. Slaat dame Fortuna toe en laat zij slachtoffers achter in de eenzaamheid van geleden schade, dan is de samenleving van oudsher geneigd nederig het hoofd te buigen en zich neer te leggen bij wat moest gebeuren. Kan een schadegeval echter, op één of andere manier, onttrokken worden aan het lot, en toegeschreven aan een menselijke oorzaak, dan worden de maatschappelijke wapens in stelling gebracht: het civiele aansprakelijkheidsrecht, het klassieke art. 1382 B.W., de heilige drievuldigheid van fout, schade en oorzakelijk verband.

“Jemand mußte Josef K. verleumdet haben, denn ohne daß er etwas Böses getan hätte, wurde er eines Morgens verhaftet.”

Het traditionele schuldaansprakelijkheidsrecht houdt krampachtig vast aan het foutbegrip, aan de schuldvereiste in (heel) ruime zin. In dit toegepast deel wil ik aan de hand van voorbeelden uit het verkeersrecht, uitdrukkelijk aantonen dat er een perversie schuilt in dit vastklampen aan de traditionele schuldvereiste.

Het doel van dit werk, is aantonen wat er in het verkeersrecht gebeurt met die noodzakelijke voorwaarde die de fout is. De rechtspraak kent twee totaal tegengestelde tendensen in haar houding tegenover de schuldvereiste: ofwel wordt de fout helemaal niet meer in overweging genomen, wordt de schuldvereiste helemaal terzijde geschoven in het mechanisme van aansprakelijkheid, ofwel wordt het foutbegrip uitgerokken. Gaat het in de eerste tendens over een objectivering van het aansprakelijkheidsrecht, in de tweede tendens komt de Algemene Zorgvuldigheidsplicht ter sprake.

¹ In het originele seminariewerk volgt deze toepassing op het verkeersrecht op een uitgebreid algemeen theoretisch deel over de objectieve aansprakelijkheid. Om redactionele redenen werd dat laatste hier niet gepubliceerd.

De noodzakelijke voorwaarde van fout, daarover gaat het hier. De schadeverwekkende bestuurder van een auto wordt enkel en alleen aansprakelijk gesteld voor zover hij een fout begaan heeft, of tekort gekomen is aan de Algemene Zorgvuldigheidsplicht, de overbekende voorwaarden van art. 1382 BW. Het lijkt er dus op dat de schadeveroorzaker niet automatisch aansprakelijk zal zijn, indien hij schade veroorzaakt. Enkele voorbeelden uit de rechtspraak tonen echter aan dat deze hoopgevende voorwaardelijkheid van het aansprakelijkheidsrecht met een korrel zout genomen moet worden.

1.

Een bestuurder remt hevig om een kat, een hond of een konijn te vermijden, en wordt achteraan aangereden door de achterligger, die verrast is door het plotse remmen. Een dier komt onverwacht op de rijbaan. Het is een alledaags feit.

Omdat de eigenaar van het dier vaak onbekend blijft, of omdat het dier na het ongeval vaak spoorloos is, probeert de achterligger zijn schade te verhalen op de remmende chauffeur.

Het Wegenverkeersreglement schrijft voor dat men slechts plots mag remmen wanneer dit om veiligheidsredenen vereist is.

De achterligger argumenteert dat de aanwezigheid van het dier de veiligheid van de autobestuurder niet in het gedrang bracht en geen reden vormde om brusiek te remmen. Hij was verplicht zijn weg ten koste van het arme dier te vervolgen.

De rechtspraak steunt deze argumentatie en er ontstaat een hele discussie over de vraag vanaf welke afmeting een dier de veiligheid van de bestuurder in het gedrang brengt.

Onlangs werd zo een bestuurder veroordeeld die hevig remde om het leven te sparen van een fazant en haar kuikentjes, en hierdoor achteraan aangereden werd.

Het hof van beroep te Brussel oordeelde dat “hoewel het hof vanuit menselijk standpunt begrip opbrengt voor de reactie van de bestuurder, die reactie verkeerstechnisch gesproken niet beantwoordt aan het begrip veiligheidsredenen.”

2.

Er is geen overmacht wanneer een bestuurder van een voertuig, die reeds vroeger hartproblemen heeft ondervonden, het risico neemt toch een wagen te besturen en ten gevolge van een hartinfarct een ongeval veroorzaakt.

Hier is geen sprake van overmacht, integendeel, deze bestuurder heeft een (grove) onvoorzichtigheid begaan door het risico te nemen een wagen te besturen daar hij op elk ogenblik een hartaanval kon krijgen. Verbalisant heeft immers op het einde van zijn proces-verbaal genoteerd dat de echtgenote van de bestuurder aan bureu vertelde dat “het de eerste keer niet was dat haar man iets kreeg”.

3.

De autobestuurder, die zich op een bepaalde afstand bevindt van voetgangers die de rijbaan oversteken, is onvoorzichtig wanneer hij, rekening houdend met de snelheid van zijn wagen, kan volstaan met te vertragen maar dat niet onmiddellijk doet en alleen maar claxonneert.

Drie voorbeelden, drie ongelukkige bestuurders die aansprakelijk gesteld worden, wegens fout, zoals in het eerste voorbeeld, of wegens schending van de Algemene Zorgvuldigheidsplicht, zoals in de twee volgende. Laten we deze voorbeelden even van naderbij bekijken en onderzoeken wat precies de fout was, waarin precies de onvoorzichtigheid bestond.

1.

Zoals de rechter zelf beklemtoont in zijn vonnis, is de reactie van de remmende bestuurder vanuit menselijk standpunt perfect begrijpelijk: elke bestuurder, die immers naast de bestuurder van een wagen, in de eerste plaats en onveranderlijk een mens is en blijft, zal op dezelfde manier reageren op een overstekend dier: remmen!

De fout van de bestuurder bestaat dus in een instinctmatige, maar verkeers-technisch foutieve reflex, een puur menselijke, maar verkeerstechnisch onaangepaste reactie.

2.

De bestuurder in dit tweede voorbeeld is onvoorzichtig geweest: het is immers onvoorzichtig een wagen te besturen wanneer men weet dat men een zwak hart heeft en op elk ogenblik een hartaanval kan krijgen. En deze bestuurder had een zwak hart, zoals blijkt uit de deskundige vaststelling van de buurvrouw, aan wie de echtgenote van deze ongelukkige bestuurder vertelde dat het de eerste keer niet was dat haar man iets kreeg.

3.

De bestuurder, die op enkele tientallen meters voor zich voetgangers plots de straat ziet oversteken moet professioneel reageren; in dit geval betekent dit dat de bestuurder even een berekening moest maken: rekening houdende met de snelheid van het voertuig kan immers precies berekend worden welke de afstand is, nodig om de wagen tot stilstand te brengen. Was deze bestuurder *cool* gebleven en had hij deze berekening gemaakt, dat had hij kunnen weten dat hij ermee kon volstaan even, maar onmiddellijk, af te remmen, om de voetgangers door te laten. De onvoorzichtigheid schuilt in deze zaak in een gebrek aan kennis en/of kunde.

Zelfs op het eerste gezicht zijn de redeneringen van de respectieve rechters vatbaar voor kritiek. Laat ik daarom even de voorbeelden één voor één herneemen, en van naderbij bekijken hoe het gedrag dat de betrokken bestuurder in de concrete situatie gesteld heeft, door de rechter bekeken en foutief of onvoorzichtig genoemd werd.

1.

De rechter schrijft het zelf uitdrukkelijk en woordelijk in zijn vonnis: de reactie van de bestuurder die bruusk remt om de aanrijding met een dier te vermijden, is vanuit menselijk standpunt perfect begrijpelijk; deze reactie is immers een instinctmatige reflex uit zelfbehoud. Desondanks oordeelt de rechter dat deze menselijke reactie verkeerstechnisch foutief is: de bestuurder had kunnen, en dus ook moeten, weten dat de omvang van het dier in kwestie niet van die aard was om zijn veiligheid te bedreigen. De vraag die hier rijst, is hoe de betrokken bestuurder wel had moeten reageren, hoe hij wel had moet handelen om verkeerstechnisch correct te reageren. Het antwoord op deze vraag klinkt heel vreemd: de bestuurder had op een manier moeten reageren, die vanuit menselijk standpunt niet begrijpelijk is. De bestuurder had in deze situatie zijn instinctmatige reflexen even moeten uitschakelen om verkeerstechnisch op een correcte manier te kunnen handelen.

2.

Het zwakke hart van de bestuurder speelt een cruciale rol in het tweede verhaal: de bestuurder, die reeds voordien hartproblemen gekend had, heeft het risico genomen een wagen te besturen, terwijl hij wist dat hij op elk ogenblik een hartaanval kon krijgen.

Waar komt die diagnose vandaan? In het vonnis is immers op geen enkel moment sprake van een medisch verslag, dat vaststelt dat de man inderdaad een hartkwaal heeft. Nee, het is de rechter die concludeert dat de man een zwak hart had, en voor dit besluit steunt hij op twee bronnen: het feit dat de bestuurder enkele uren na het ongeval overleden is ten gevolge van een hartinfarct enerzijds, en het feit dat in het PV de getuigenis van de buurvrouw opgenomen is anderzijds. De rechter leidt uit deze twee elementen af dat de man een zwak hart had en het is de rechter zelf die het oorzakelijk verband legt, invoegt, tussen het auto-ongeval en de hartproblemen.

Er is in deze zaak dus nergens sprake van een medisch-wetenschappelijk gefundeerde diagnose, er is geen dokter aan te pas gekomen. Kan deze man dan onvoorzichtigheid verweten worden? Het feit immers dat de man nooit naar een dokter gestapt is voor een grondig onderzoek, betekent op zich ook al veel: wie vreest dat er iets mis is met zijn hart, speelt Russische roulette als hij niet naar een dokter gaat. Het feit dus dat deze bestuurder nooit een grondig hart-onderzoek heeft ondergaan, betekent misschien wel dat hij geen kwaad zag in zijn ongesteldheid. Het enige dat hem verweten kan worden is dan misschien een onvoldoende zorg voor zijn eigen gezondheid.

Of moet iedereen die ooit onwel geworden is als een volleerd medicus daaruit zelf kunnen besluiten dat hier sprake is van een zwak hart?

3.

De bestuurder die claxonneert, remt en afwijkt, en ondanks deze manoeuvres toch de overstekende voetgangers onderschept, is onvoorzichtig geweest. Dit klinkt vreemd; op het eerste gezicht kan een bestuurder niet veel meer doen wanneer plots voetgangers op korte afstand van de rijdende auto de weg oversteken. Toch had deze bestuurder anders moeten reageren, stelt de rechter in zijn vonnis. Er bestaat immers een tabel van remafstanden die, rekening houdende met de snelheid van de wagen, tot op de meter precies bepaalt welke afstand de bestuurder nodig heeft om zijn wagen tot stilstand te brengen. Uit het deskundigenverslag, achteraf opgemaakt over de omstandigheden van het ongeval, blijkt dat het voldoende was geweest onmiddellijk af te remmen om de voetgangers door te kunnen laten.

Het volstaat blijkbaar niet dat de bestuurder zich houdt aan de verkeerscode: defensief rijden, aangepaste snelheid,...; het is blijkbaar ook onvoldoende om in dit geval te voldoen aan de Algemene Zorgvuldigheidsplicht van de bonus pater familias, om vooruitziend te zijn. De klemtoon in de beoordeling van de voorzichtigheid van de reagerende bestuurder ligt op de wetenschappelijke kennis, de tabellen van remafstanden, die ter beschikking staan van elke bestuurder, en waardoor die tot op de meter kan, en dus moet kunnen, berekenen hoeveel de remafstand zal bedragen in concrete omstandigheden van snelheid, staat van het wegdek enz. De bestuurder wordt verondersteld kennis te hebben van deze informatie en wordt bovendien in staat geacht deze kennis paraat te hebben en die onmiddellijk en perfect in de praktijk van een crisissituatie om te kunnen zetten.

Waar is hier nog plaats voor de mens achter het stuur? Zelfs een computer heeft tijd nodig om een bestand op te vragen en daarna de gegevens te verwerken tot een uitgeprinte oplossing.

Uit deze voorbeelden kan één gemeenschappelijk besluit afgeleid worden: de druk op de bestuurder neemt toe, de lat wordt steeds hoger gelegd. De bonus pater familias, de standaardnorm voor voorzichtigheid, wordt verondersteld steeds meer te kennen en te kunnen. Maar wanneer de rechter uit voorgaande voorbeeldsituaties van de bonus pater familias vraagt om zich anders te gedragen dan een mens, om zijn instinctmatige reflexen uit te schakelen om ver-

keerstechnisch correct te reageren; wanneer de bonus pater familias geacht wordt als een volleerd medicus zijn eigen gezondheidssituatie correct in te schatten, dan rijst toch de vraag wie die bonus pater familias dan wel is. Wie is deze redelijke, vooruitziende, voorzichtigte huisvader met een volwassen verantwoordelijkheidsbesef? Gaat het hier over de doorsnee huisvader of -moeder? Of stond er eerder een soort van superman of -vrouw model voor deze standaard van voorzichtigheid en zorgvuldigheid?

Om een antwoord op deze vraag te kunnen formuleren is het nodig even verder te kijken dan de goede huisvader, naar de wereld waarin hij leeft. De wereld van vandaag, op het einde van de 20^e eeuw, is het resultaat van een rationaliseringsproces, dat met een mooi, en veelbetekenend woord, de Vooruitgang genoemd wordt. Door de ontwikkelingen in wetenschap en techniek werd en wordt steeds meer natuur omgezet in cultuur, werd en wordt de natuur steeds vaker en in steeds meer domeinen controleerbaar en vooral beheers- en manipuleerbaar. Het lot, waarvoor de mens van oudsher nederig de ogen neersloeg, wordt steeds kleiner. Toeval wordt telkens opnieuw ontsluitend als wetmatigheid en dus beheersbare voorspelbaarheid. Het rationaliseringsproces heeft de wereld onttoverd, zoals Weber dat zo mooi zegt.

En in deze onttoverde wereld, in deze supergespecialiseerde wereld, wordt voorzichtigheid gesitueerd, in deze wereld is de bonus pater familias de norm voor de Algemene Zorgvuldigheidsplicht.

Voorzichtigheid, zorgvuldigheid, nalatigheid. Het zijn wezenlijk gesitueerde begrippen: een gedraging is niet in se onvoorzichtig, maar wordt in de concrete omstandigheden waarin ze gesteld wordt, onvoorzichtig genoemd. Zijn deze begrippen wezenlijk gesitueerd, dan kan nog een bijkomend kenmerk toegevoegd worden: deze begrippen hebben een dynamisch karakter. Zij zijn immers het kiertje waarlangs wetenschappelijke en technologische kennis en kunde binnenglippen in het kader van de schuldvereiste van art. 1382 B.W. De Algemene Zorgvuldigheidsplicht evolueert mee met de ontwikkelingen in wetenschap en techniek. Hoe meer we kennen en kunnen, hoe meer de bonus pater familias wordt verondersteld te kennen en te kunnen.

Een sprekend voorbeeld uit de sector van het medisch recht:

Kon de eerste chirurg nog ongestoord met blote handen opereren, in een doodgewone achterkeuken, of in een Schuur, zoals het ziekenhuis heette waar de eerste harttransplantatie verricht werd, dan wordt de huisdokter van vandaag reeds onvoorzichtigheid en nalatigheid verweten wanneer hij zijn handen niet gewassen heeft vooraleer hij de volgende patiënt onder handen neemt. Een gewijzigd beeld over het belang van hygiëne maakt immers dat de voorzichtige medicus van vandaag zich anders hoort te gedragen dan de geneesheer enkele decennia geleden.

Ook in de voorbeelden die in deze verhandeling ter discussie staan, is deze evolutie in de zorgvuldigheidsplicht duidelijk merkbaar. De lat wordt steeds hoger gelegd, tot in het absurde toe.

In het rem-arrest speelt de vooruitgang in de technologie een centrale rol. Zij is tot steeds meer in staat. Het remmechanisme van een voertuig wordt niet alleen beschouwd als heel betrouwbaar, het is bovendien mogelijk om van deze remzekerheid andere zekerheden af te leiden: uitgaande van de betrouwbaarheid van de remmen, kan, rekening houdende met de snelheid van het voertuig, tot op de meter nauwkeurig berekend worden welke afstand de bestuurder nodig heeft om zijn wagen tot stilstand te brengen. De toegepaste fysica slaagt erin om de precieze invloed te voorspellen van de confrontatie van een rijdende wagen met een hindernis zoals een overstekend dier, rekening houdende met de omvang van dat dier.

In laboratoriumcondities is met de huidige stand van de wetenschap voor elke denkbare verkeerssituatie de perfecte reactie berekenbaar. Deze informatie is voorhanden, en zoals blijkt uit de rem-voorbeelden, wordt de bonus pater familias verondersteld dit alles te weten en te kennen en in gelijk welke omstandigheden deze kennis onmiddellijk en perfect te kunnen toepassen. Zoals ook blijkt uit de voorbeelden, vergt dit van de bonus pater familias vaak een handelen dat de begrensde mogelijkheden van het menselijke handelen en reageren te boven gaat.

Wie is dan deze bonus pater familias? De vraag stelt zich opnieuw: wie stond en staat vandaag model voor deze standaard van voorzichtigheid en zorgvuldigheid? Wordt deze goede huisvader verondersteld een superman te zijn?

Neen, de Algemene Zorgvuldigheidplicht denkt niet aan de figuur van de doorsnee huisvader of -moeder, dat criterium is ingeruild voor een andere, meer pragmatische voorwaarde. De rechtspraak van vandaag wordt immers geconfronteerd met de tekortkomingen van de schuldvereiste in het schuld-aansprakelijkheidsrecht. Steeds vaker wordt het onmogelijk de bonus pater familias een fout of een nalatigheid te verwijten wanneer hij als bestuurder van een wagen schade veroorzaakt heeft. Steeds vaker heeft de betrokken bestuurder de wegcode nageleefd en voorzichtig gereden, maar zijn het de omstandigheden van de verkeerssituatie die het schadegeval onvermijdelijk maakten.

De schade die het gevolg is van een auto-ongeval, is meestal echter een ernstige, zware schade zodat de schreeuw om rechtvaardigheid precies in deze sector van het aansprakelijkheidsrecht heel luid klinkt. Het slachtoffer wil schadevergoeding en daarvoor moet iemand met de vinger gewezen worden. Als de rechter er niet in slaagt de schadeverwekker een fout te verwijten of een onvoorzichtigheid kwalijk te nemen die een bonus pater familias in gelijkaardige omstandigheden niet begaan zou hebben, dan stelt de rechter deze ongelukkige schadeverwekker toch aansprakelijk, wegens fout, of wegens een tekortkoming aan de zorgvuldigheidsplicht. En zoals blijkt uit de voorbeelden, de rechter geneert zich daarbij niet om de ongelukkige bestuurder een fout toe te schrijven die erin bestaat te hebben gereageerd volgens een menselijke, instinctma-

tige reflex, of om deze bestuurder onvoorzichtig te noemen, wanneer hij er niet in slaagt de grenzen van het menselijke kennen en kunnen te overschrijden. Kafkaïaanse toestanden.

De moderne heksenjacht die de rechtspraak voert tegen de ongelukkige schadeverwekkende bestuurder, heeft tot doel tegemoet te komen aan de problemen van de moderne maatschappij. Het slachtoffer van een auto-ongeval roept om schadeloosstelling en de klassieke voorwaarden waarvan het klassieke art. 1382 B.W. aansprakelijkheid afhankelijk stelt, maken het vaak onmogelijk om de schadeverwekker met de vinger te wijzen en te belasten met de plicht tot vergoeding van de veroorzaakte schade.

De centrale positie van de schuldvereiste, die oorspronkelijk functioneerde als filter om het handelende subject in zijn handelen een geruststelling te bieden, is door dit misbruik in de rechtspraak tegen zichzelf gekeerd: het handelende subject, de bestuurder in zijn auto, krijgt in een systeem van foutaansprakelijkheid de, verkeerde, indruk dat hij enkel aansprakelijk gesteld kan worden voor schade die hij foutief veroorzaakt heeft, voor nadelige effecten die het gevolg zijn van zijn nalatigheid of onvoorzichtigheid; kortom, de schuldvereiste geeft het handelende individu een, misleidend, gevoel van bescherming. In realiteit echter, moet de bestuurder zich heel onveilig voelen wanneer hij in zijn auto zit: elke schade die hij veroorzaakt, kan immers leiden tot aansprakelijkheid, zo leert hij uit de rechtspraak. Elke gedraging, elke reactie, kan door de rechter zodanig geïnterpreteerd worden dat een fout gevonden wordt of een nalatigheid verweten kan worden.

De schuldvereiste veroorzaakt een gevoel van onzekerheid bij het handelende subject, een onzekerheid die de ontsnappingsroute van de schuldvereiste met zich meebrengt. In de praktijk echter is deze ontsnappingsroute slechts een papieren vluchtweg en blijkt de gewekte hoop een ijdele hoop: een luchtkasteel. Hoe de schade ook tot stand gekomen is, welke gedraging ook aan de basis ligt van het schadegeval, foutief of niet, voorzichtig of eerder nalatig, wanneer de schreeuw om rechtvaardigheid luid weerklinkt omdat het slachtoffer nood heeft aan schadeloosstelling, dan zoekt de rechter blijkbaar tot hij iets gevonden heeft; en dat iets betekent dan meteen een voldoende reden om de schadeverwekker, hoe ongelukkig ook, aansprakelijk te stellen.

Het gevoel dat met deze voorbeelden aan de oppervlakte komt, is het gevoel belogen en bedrogen te worden door de ijdele hoop die de schuldvereiste opwekt. Met deze perversie kom ik uiteindelijk, zoals aangekondigd, weer terug bij de objectivering van het aansprakelijkheidsrecht (zoals die ondertussen reeds succesvol doorgevoerd is in de net besproken sector van het verkeersrecht).

Is de zekerheid die een risico-aansprakelijkheid met zich meebrengt misschien een fatale zekerheid, dan is zij tenminste ondubbelzinnig en vooral eerlijk. De onzekerheid die de schuldvereiste laat bestaan, is een oneerlijkheid, is achter-

HET HOF VAN BARMHARTIGHEID
OVER EEN GEOBJECTIVEERD AANSPRAKELIJKHEIDSRECHT

baks en misleidend en geeft de ongelukkige schadeveroorzaker een ijdele hoop op ontsnapping: een luchtkasteel.